

Kodály és anyanyelvünk*

1. A nagy tudósokat, az igazán kiemelkedő egyéniségeket nemcsak az jellemzi, hogy szűkebb szakmájukban – azt szinte átformálva – új utakra törnek, hanem az is, hogy univerzális érdeklődésűek: gondolataikkal csaknem átfogják mind a mikro-, mind a makrokozmoszt, izgatják őket a sorskérdések, vagyis szinte mindenhez van szavuk. Még tovább menve: emberségesek, törődnek a körülöttük élőkkel, és optimisták, bíznak az emberben, az erkölcs, a jó diadalában, továbbá az élet legnehezebb körülményei között is emberek tudnak maradni... Röviden szólva: maradandót alkotnak a tudományban, és példát adnak az igaz emberségre.

Ilyen tudós, ilyen egyéniség volt a 125 éve született és 40 évvel ezelőtt elhunyt Kodály Zoltán zeneköltő, zenetudós, népzenekutató, nagy hatású nevelő; az ének és éneklés, a népzene, valamint anyanyelvünk szerelmese. Előadásomban az utóbbiról kívánok beszélni, vagyis arról, hogy mik indították Kodály Zoltánt az anyanyelv tanulmányozása felé, illetőleg arra a harcra, amelyet egész életében azért vívott, hogy a magyar nyelv – mind beszélt, mind írott formájában – magas színvonalon töltsen be hivatását. Közben igyekszem rámutatni az anyanyelvnek a zenével való összefüggésére. Majd elemzem, hogy Kodály nyelvünknek mely területeit vette bírálat alá, illetőleg költészetünknek mely darabjait zenésítette meg, egyáltalán hogy próbálta emelni a magyarság zenei és tágabban: nemzeti öntudatát.

Sietek mindjárt hozzátenni, hogy mindez nagyon is időszerű, mert a nyelvünkkel való törődés talán sose volt olyan alacsony fokú, mint napjainkban, amikor immár bizonyos nyelvész körökben is feleslegesnek, sőt egyenesen károsnak mondatik a nyelvi norma, a nyelvművelés, a nyelvápolás. Amikor egyébként a korábbi értékek országosan is megkérdőjeleződnek.

2. Engedtetsek meg, hogy először a Kodály tanár úrral, illetőleg egyes, számomra meghatározó művével való találkozásomról szóljak, röviden és időrendben. Annál is inkább, mivel ezekből szinte kirajzolódik a tanár úr egyénisége, valamint fő vonásaiban az is, hogy mit tett és milyen módon anyanyelvünkért.

Kezdem azzal, hogy az 1940-es évek elején felsős gimnazista koromban a Kodály Zoltán hatására megjelent „101 magyar népdal” – emlékezetem szerint több hasonló füzet is napvilágot látott – nagyon a szívünkhöz szólt, megtanultuk csaknem mindet, és énekeltük, fűjtük minden sűrűn. Úgyszintén később, a hatvanas, hetvenes években egyetemi hallgatókkal az évenként kétszeri nyelvjárásgyűjtés alkalmával is, egészen a kilencvenes évek elejéig.

Kodály tanár urat először 1956-ban láttam. Október 23-án az ELTE is felvonult diákostul, tanárostul, a csatlakozó járőkelőkkel, a síneket lerakó munkásokkal – és még sorolhatnám tovább – olyan egyetértésben, mondhatnám: nemzeti egységben, amelyet sohasem

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2007. május 15-i felolvasó ülésén.

látam, sőt elképzelni sem tudtam. És a Szent István körút egyik házának erkélyén hirtelen megláttuk Kodály tanár urat, amint kedvesen, mosolyogva, biztatva integetett.

A hatvanas években – Illyés Gyulával együtt – vállalta a közreműködést a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságában tagként, majd elnökként. Magam is tag lévén, emlékszem, inkább kedélyesen, de szigorú felelősséggel szólt hozzá a felmerülő kérdésekhez.

Ugyanabban az időben szintén együtt voltam Kodály tanár úrral az ELTE Bölcsészkarának évenként megrendezett kiejtési versenyeinek a zsűrijében. Emlékezetes, hogy az elnöklő Bárczi Géza professzor és Kodály tanár úr bizonyos mértékig mindig felpontozta azoknak a versenyzőknek a szereplését, akik zárt *ë*-vel beszéltek. Aztán Bárczi tanár úr a díjkiosztás végén minden alkalommal megjegyezte: „Egy magát megnevezni nem akaró felajánlott még – emlékezetem szerint – háromezer forintot díjazásra.” Mindenki tudta, hogy Kodály tanár úrról van szó. Ő azonban csak somolygott. És ezt a díjat is egy zárt *ë*-vel beszélő versenyző kapta.

Aztán 1964 őszén a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiejtési konferenciát rendezett Egerben. A fő előadást Lőrincze Lajos tartotta. Valahogy nem volt biztos, hogy Kodály Zoltán is jelen lesz, és Lőrincze úgy írta meg előadását – egyébként szerintem is reálisan –, hogy a zárt *ë* visszaállítására már nincs lehetőség. Igen ám, de a tanár úr nagyon is megjelent. Lőrincze Lajos aztán csak nagy keservesen tudta éjjel átírni előadását, hogy valamiképpen a tanár úrnak is megfeleljen.

Megemlítem még, hogy 1986-ban finnországi vendégprofesszorságom alatt Rovaniemi-ben tartottam előadást a magyar irodalom fő vonulatairól, és zenei illusztrációként többek között Kodálynak a „Fölszállott a páva” című alkotását választottam. Ez a maga hallatlan erejével még a nem könnyen oldódó finneket is megragadta.

Végül máig tartó hatást tett rám 1993-ban a békés-tarhosi zenepavilonban elhangzott páratlan hatású Psalmus Hungaricus, a legendás Gulyás Györgynek talán utolsó, de annál értőbb és lelkesebb vezényletével.

Az utóbb mondottakat összefoglalva: íme tehát a népdalért lelkesedő, a nyelvjárást, a népit becsülő, a beszéd minőségére sokat adó és a lelket átjáró műveket alkotó Kodály Zoltán.

3. Most pedig lássuk, mi vitte Kodály tanár urat az anyanyelvvel való foglalkozás felé.

Az első indítatást minden bizonnyal Galántán és a nagyszombati gimnáziumban – továbbá immár megfelelő tudományos háttérrel – az Eötvös-kollégiumban, mindenekelőtt Gombocz Zoltán professzortól kapta. A galántai és a Galánta környéki beszédmód – hisz néhány év múlva Mátyusföldén és a Zoborvidéken gyűjti a népdalokat – korán felkelthette érdeklődését a nyelvjárások, a nyelvi jelenségek iránt. Majd a nagyszombati érseki gimnáziumban már latin épületfeliratok feldolgozásával pályadíjat nyer, aztán görögül tanul, Shakespeare-rel, Goethével, Schillerrel és másokkal ismerkedik. Horváth Cyrillnek a régi magyar irodalmat tárgyaló munkája korán kutatásra buzdítja, és érdekelni kezdi a népköltészet. SZABOLCSI BENCE a nagyszombati diákot bemutató szép dolgozatában (SZABOLCSI 1957: 15–20) arra utal, hogy a Kodály-zenét két vonás teszi sajátossá – és ezek gyökerei a nagyszombati évekig nyúlnak vissza –: a táj varázsa és a nyelv belső életével való szoros szellemi kapcsolat. Mindez a nyelv, az anyanyelv és a zenei anyanyelv felfedezését jelentette Kodály számára.

1900-ban iratkozik be a Zeneakadémiára és egyszerre az Eötvös-kollégium tagjaként a budapesti Bölcsészkar magyar–német szakára. Ebben az időben a kiemelkedő képzettségű, több nyelvet ismerő és a modernséghez vonzódó Gombocz Zoltán volt rá a legnagyobb hatással. Ő maga írja „A magyar kiejtés romlásáról” című előadásában: „neki

köszönhetem, hogy jobban megnyílt a fülem a nyelv bizonyos jelenségeire.” (l. részletesebben Kodály 1941: 5–7 és kk.). Egyébként Gombocz professzor volt a kollégiumban a magyar szakvezetője, s finnre, franciára, angolra is tanította. Ilyenformán Kodály elsősorban Gombocz Zoltán nyomán kezdett foglalkozni nyelvünk zenei elemeivel (l. részletesebben Kodály 1941. i. h.).

Kodálynak anyanyelvünk iránti érdeklődését táplálta továbbá sajátos egyénisége. A realitás embere volt, kórusaiban például az ember élete a maga teljességében megjelent. Tisztelte aztán a néphagyományt, amely szerinte „állandó változásaiban is változatlan gránitréteg” (Kodály 1939: 397). Továbbá öntudaton alapuló nemzeti műveltséget akart. És benne volt a pedagógusi, tanítói hajlam. Ugyanakkor lázadó, forradalmi harcos is volt (Gulyás György, a méltán híres tarhosi énekiskola életre hívója például úgy nyilatkozott, hogy ő Ady és Kodály messianizmusán nevelkedett). És megemlítem még Kodály igazi filológus voltát: fő elve volt, hogy minden kérdésnek utána kell járni, és hogy megállapításainkat adatokkal kell igazolni.

Minden bizonnyal a nyelvtudomány felé vitték Kodály tanár urat a korszaknak, a XX. század első felének nyelvészeti törekvései. Ismeretes, hogy a XIX–XX. század fordulóját a nagy alkotók és nagy alkotások korának nevezi a magyar nyelvtudomány-történet. Középpontba került ugyanis ekkor a módszeres nyelvtörténeti kutatás és a nyelvrokonságot bizonyítani igyekvő összehasonlító módszer. Mindez jellemezte természetesen mind az Eötvös-kollégiumi, mind az egyetemi nyelvészeti oktatást.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy TÓTH ALADÁR 1942-es, „Kodály Zoltán költői világa énekkari szerzeményeinek tükrében” című értekezésében (TÓTH 1953: 39) azt állapítja meg, hogy Kodály tudományos beállítottsága inkább történelmi, és kiemeli, hogy Kodály fényt derített a magyar népzenenek nemcsak hazái, hanem külföldi történeti vonatkozásaira is. Ami pedig a nyelvrokonságot vizsgáló összehasonlító módszert illeti, VARGYAS LAJOS dolgozatára utalok. Eszerint Kodály „a zene területén végezte azt a munkát, amelyet a »nyelvhasznító« az ural-altaji nyelvekben” (VARGYAS 1958: 215). Érdekességgént idézem magát Kodályt: „Egyike a legősibb dallamainknak a »Felszállott a páva vármegye házára...«. Ezt a dalt ... amikor egyszer Moszkvában vezényeltem, elém lépett egy öreg mari (más néven cseremis) férfi, és azt mondta: »Hiszen ez a dal a miénk.« Számomra ez azt bizonyítja, hogy ez a dal legalább 1500 éves. Ti. ennyi idő telt el azóta, hogy a magyarok különváltak azoktól a népektől, amelyeknek utódai a mai mari lakosok is, akik az Ural alatt élnek.” (Kodály 1989: 550.)

Megemlítem még, hogy Kodály szoros kapcsolatban állt a nyelvtudomány számos korabeli művelőjével. Az ő módszerüket követte a népnyelvi szövegek lejegyzésében, pontos rögzítésében, részben még népzene kutatói munkájában is, és szintén az ő hatásuk érződik abban, hogy a nyelvjárásokat megismerte, és meg is szerette.

Elfogadhatjuk VARGYAS LAJOS véleményét, amely szerint „Ez a kapcsolat a népnyelvvel érlelte meg későbbi nyelvhelyességi törekvéseit is, rádiószózatát s nyomában az egyetemi kiejtési versenyeket” (VARGYAS 1958: 216). Ez utóbbit folytatva Kodály Zoltánt tudományosan is érdekelte a zene és a nyelv kapcsolata, benne a nyelv zenei oldala. Ezek vizsgálata természetesen megkívánta a nyelvtudomány igénybevételét is, amit szükségessé tett Kodály számára a régi magyar irodalom – a biblia, a históriás énekek, Balassi, Zrínyi, Csokonai stb. – zenei megszólaltatása s közben verstani sajátásaik megismerése.

4. Ezzel elérkeztünk Kodály Zoltán jelzett nyelvészeti jellegű munkáinak a bemutatásához és jellemzéséhez.

Induljunk ki Kodálynak a következő megállapításából: hogy a magyar ember megtartotta különös lelkiségét, annak két legmegfoghatóbb megnyilvánulása: a nyelv és a zene. Ezek a jelenségek tehát egyenrangúak, és összefüggnek egymással. Hogy aztán Kodály ezt az elvet követte, azt SZABOLCSI BENCE igazolja: „Kodály dallamossága mindenütt, még Berzsenyi mértékes formáiban is, a magyar szó és mondat természetes hanglejtését követi, abból kél szárnyra, azt mintázza-ötvözi-nemesíti áthatóan beszédes dallammá” (SZABOLCSI 1953: 57). CSUKÁS ISTVÁN – a tarhosi iskolára emlékezve – így utal ugyanerre: „Kodálytól nemcsak magyarul énekelni, hanem magyarul beszélni is tanultunk. A nyelv ízét, mélységét-magasságát, rugalmasságát, tömörségét és hajlékonyságát éreztük a természetesnek ható, tökéletesen rá illő és beszélő dallamban... Dallam és szöveg valamikori egységét sejtettük, éreztük, tanultuk meg. S a ritmusét.” (Békés-Tarhos 27.)

Kodály nyelvészeti jellegű munkái a következők.

A) „A magyar kiejtés romlásáról” címmel mondta el kemény hangú előadását 1937-ben az Eötvös-kollégium volt tagjai szövetségének a közgyűlésén. Az előadást annak hangsúlyozásával kezdte, hogy hirtelen elhunyt mestere, Gombocz Zoltán örökét akarja folytatni. Arra utalt, hogy Gombocz professzor a nyelveket fonetikai alapon tanította, hogy figyelmeztetett a hanglejtés sajátosságaira minden nyelvben. (Egyébként azt is megjegyezte, hogy ő mutatott neki először külföldi könyvet, amelyben a hanglejtést kótával jelölték.) „Együtt állapítottuk meg – folytatta –, hogy nálunk semmi beszédkultúra, semmi oktatás nincs, sőt a hangzó beszéd alaptörvényei sincsenek tisztázva.” (Uo. 6.) Ezután – kitekintve más nyelvekre – erős szavakkal mutatott rá kiejtésünk romlására, amely főleg egyes hangok és hangkapcsolatok képzésében, a hangsúlyban, a hanglejtésben és a ritmusban jelentkezik. Kíméletlenül elősorolja a romlás okait: az oktatás teljes hiánya, az elhalványult kritikai érzék, az idegen nyelvek hatása, külön kiemelve az idegenből fordított zenés színművekben éktelenkedő hamis hangsúlyt, torz dallamvezetést. Ezeknek és más tényezőknek (mint a szószerk, a színház, a gramofon, a rádió) a következménye „az a semleges, ízetlen és színtelen magyar kiejtés, amely művelt középosztályunkat jellemzi” (uo. 11). Fel is sorolja a tipikus hibákat, és közben kitér a magyar kiejtés legfőbb jellemzőire, összehasonlítva a germán és román nyelvek kiejtésmódjával. Jellegzetes hiba például a rövid és hosszú hangok közti éles különbség elhanyagolása, az *r* hang helytelen, gyakran raccsoló ejtése és így tovább. Kiemeli, hogy legsúlyosabban az artikuláció és ritmus elváltozásai kezdik ki a nyelv zenei rendszerét. Nagy hiba a laza, petypüdt, elnagyolt artikuláció. Egyébként a súlytalan szótag is megtartja teljes intenzitását; ha pedig hosszú volt, nem rövidül meg. Gombocz, Csűrű Bálint és Tolnai Vilmos kutatásaira is hivatkozva felsorolja a helyes – kérdő, csodálkozó, kételkedő stb. – dallamformákat. Hol romlik a kiejtés? – teszi fel a kérdést Kodály, és felel is rá: „Ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a vele járó felelősségérzet” (uo. 21). És a mára fordítva a szót, félve kérdezem: vajon hogy állunk mi a nemzeti öntudattal és a felelősségérzettel?! Kodály tanár úr egyébként előadásában határozati javaslat formájában már akkor kijelölte a Magyar Tudományos Akadémia, az oktatók, a minisztérium, az egyetemek, a rádió feladatait a romlás felszámolására.

B) Kodály Zoltán 1938 szeptemberében a rádióban is tartott előadást „Vessünk gátat kiejtésünk romlásának!” című felszólítással. Mondanivalóját hozzáigazította a rádióhallgatók tömegeihez. Kiemelte az élő szó akkoriban megnőtt szerepét. A hibás kiejtés okaként ezúttal a fogyatékos nyelvtudást jelölte meg. „A magyar kiejtést is tanulni kell, még született magyarnak is” – állítja (uo. 31), és mint még súlyosabbat, a nemzeti öntudat hiányát is hangsúlyozza. Majd megszabta a szakutódosok, a tanügyi hatóságok, az iskolák, a rádió feladatát, és kiadta a jelszót: az anyanyelvünkkel való foglalkozást tömegmozgalommá kell tenni.

Megjegyzem még, hogy a két előadás – nagyon találóan – 1941-ben „A jó magyar ejtés aktái” kis kötetben „Kodály Zoltán riadója” címen jelent meg, ECKHARDT SÁNDOR összeállításában.

C) Ugyanitt látott napvilágot Kodálynak az első, a második és a harmadik egyetemi kiejtési versenyhez fűzött megjegyzése. (Kodály 1941: 35–7, 45–6.) Az ő riadójának a mozgósító hatására ugyanis az akkori budapesti bölcsészkar dékán 1939-ben, 1940-ben és 1941-ben megszervezte a kiejtési versenyt. A versenyek a riadóban jelzeteknek megfelelően folytak, „újra tekintélyt teremteni a magyar nyelvnek” céllal. A bíráló bizottságban nem kisebb egyéniségek vettek részt, mint Németh Gyula, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Laziczius Gyula nyelvészprofesszorok, Horváth János irodalomtörténész, Györffy István néprajztudós, Nagy Adorján, a helyes beszéd egyetemi előadója és természetesen Kodály Zoltán, a Zeneakadémia tanára. Az első verseny első helyezettje Lőrincze Lajos, a későbbi ismert nyelvész lett. A bizottsági tagok közül többen értékelték a versenyeket. Kodály a beszédkulturáról szólva így fejezte be hozzászólását: „Ne abban lássuk a célt, hogy idegen kultúrákból menél többet magunkévá tegyünk, hanem hogy a magunk jól megismert gyökereiből fejlesszük ki a magunk kultúráját” (uo. 46).

D) Hozzászolt aztán Kodály az 1965 őszi Egerben megrendezett kiejtési konferencián is az elhangzott előadásokhoz (Kodály 1967: 245–8). Mindenekelőtt a zárt ë-t védelmezte sokféle érv felsorakoztatásával. A megoldást pedig így képzelte el: „Egyszerűen a tankönyvekbe bele kellene nyomtatni ezt a betűt a kisiskolától kezdve az egyetemig, akkor mindenki azt látná és próbálná kiejteni, és végtére megtanulná” (246). Magam is ott voltam, és akkor is azt gondoltam a résztvevők csaknem mindegyikével együtt, hogy ez már lehetetlen. De Kodály szívóssága, jobbat akarása így is bámulatra méltó volt. Így zárta hozzászólását: „arra akartam buzdítani mindenkit, hogy annak a fáradságnak a tizedrészét, amellyel az idegen nyelveket tanulják, fordítsák a magyarra” (248).

E) Volt megjegyzése Kodálynak szókészletünk alakulásához is, szintén kemény hangon elvetve a szóval úgynevezett töltelékszót és a német mintára keletkezett *kultúr*-elemet a *kultúrház*, *kultúrharc* stb. összetételekben (Kodály 1955: 281–4). Ez az értekezés szintén azt bizonyítja, hogy Kodály tanár úr nyitott szemmel, füllel járt a világban, közben féltő gonddal figyelte nyelvünket, és páratlan szigorral küzdött minden torzulás, hiba ellen. Egyébként itt is filológus módon járt el: a szóval esetében visszamegy a CZUCZOR–FOGARASI-szótárig, a *kultúr*-ral kapcsolatban meg megvizsgálja a szó német, francia, angol szótárakbeli előfordulásait.

F) Beszélünk kell még Kodály Zoltán nyelvművelő tevékenységéről, hisz – mint említettem – az MTA Nyelvművelő Bizottságának tagja, majd elnöke is volt, és valójában a felsorolt munkái, hozzászólásai, az anyanyelv érdekében tett minden lépése a nyelvművelés körébe tartoznak. Magam így írtam körül a nyelvművelést: az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelv meglévő és újonnan keletkezett elemeinek a hasznosságát, helyességét vizsgálja, és a nyelvi helytelenségek nyesegetésével, azoknak helyesekkel, illetve a hiányzóknak újakkal való pótlásával s általában a helyes formáknak a terjesztésével a nyelvi fejlődést segíti. Nos, Kodály tanár úr mindig a leghatározottabban kiállt a nyelvi norma szükséges volta és a nyelvművelés státusza mellett (l. pl. Kodály 1941: 9).

Megemlítem még, hogy a magyar nyelvművelés múltjáról, 1945 utáni visszaszorulásáról és 1951 utáni előretöréséről, valamint ajánlott módszereiről értekezett LŐRINCZE LAJOS 1953-ban megjelent „Nyelv és élet” című munkájának előszavában (Kodály 1953: 5–8).

5. Ha a „Kodály és anyanyelvünk” témakörben vizsgálódunk, meg kell emlékeznünk a mesternek olyan műveiről is, amelyek nem közvetlenül kapcsolódnak a nyelvtudományhoz.

A) Ilyen a magyar irodalom kiválasztott darabjainak megzenésített, kórusművé átdolgozott változata. Az ének és a zene segítségével szólaltatja meg ugyanis a múlt és a jelen kiemelkedő egyéniségeit és azok műveit: a Bibliát, a XVI. századi végvári vitézeket, a XVII. század bujdosó szegénylegényeit, a XVIII. század kollégiumi diákjait, valamint Balassi, Bornemisza Péter, Zrínyi, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, illetve Ady, Weöres Sándor egy-egy érzést, intést, nemzeti felhívást kifejező versét. Ezekben – ahogy SZABOLCSI BENCE rámutatott (1953: 56) – „mindig két korszak ereje, ihlete és forrósága találkozik: az ábrázolté és az ábrázolóé”. És ha idevesszük a népköltészetből a balladák és népdalok kórusfeldolgozásait, valóban megerősíthetjük, hogy Kodálynál a kóruskultúra mind tartalmában, mind formájában kivirágzott, megújult, nem mindennapi hatást váltva ki a hallgatóságban.

Itt jegyzem meg, hogy Kodály gyarapította verstani ismereteinket is, a népdalok strófaszerkezetének, verselési sajátságainak a tanulmányozásával. Kimutatta például többek között, hogy Tinódi verseinek metrikai egyenetlenségei eltűnnek, ha dallammal együtt adják elő őket.

B) Másodszor a népzene, a népdal nagyon fontos helyet foglalt el Kodály művészetében. Erre azért kell kitérnünk, mert zene és nyelv egy töről fakad, nem szakítható el egymástól. Ahogy Kodály írja „Magyarság a zenében” című tanulmányában (Kodály 1939: 393): „A ritmus egyfelől a táncból ered, onnan hozza magával az ősi, ösztönös mozdulatok időbeosztását, hangsúlyait. Másfelől a nyelv nyomja rá bélyegét.” Másutt meg arra utal, hogy „dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység. A népdal műfaját éppen a szöveg és dallam szerves kapcsolata teszi.” (Kodály 1971⁵: 5.) Ismét másutt azt emeli ki, hogy a magyar dal a nyelvvel egyidős. Meg kell hát ismernünk – mint írja – a magyar zenét nemcsak itt élő, mai alakjában, hanem gyökeréig múltjában és a rokon népeknél fennmaradt ősi, épebb változataiban. Valójában ezeknek áldozta életét Bartók Bélával együtt. Egyébként 1905-től, Bartókkal 1906-tól 1925-ig gyűjtötte rendszeresen a népzene, Erdélyben, a Felvidéken, a bukovinai székelyeknél és egyebütt (1925 után – még 1950-ben is – szórványosabban). Mintegy ezer népdal feldolgozásával tártta fel – Bartókkal együtt – a magyar népzene mély, archaikus rétegeit.

Bartók szerint egyébként a népdalok a legmagasabb művészi tökéletesség megtestesítői, „valami sallangtól mentes, ősi ideális egyszerűség jellemzi őket”. Kodály meg egyenesen így nyilatkozott: népdal nélkül nincs teljes ember. Ezért akarta éneklővé tenni az egész országot. Ontotta a kisgyerekek számára a szerzeményeit, és az „éneklő ifjúság” mozgalom hatására valóban zengett a népdal, zengtek az iskolai és egyéb ünnepélyeken a kórusok. (L. részletesebben TÓTH 1953: 37–48.)

6. Szólnom kell még – legalább érintőlegesen – a tarhosi énekiskoláról, annak megvalósítójáról: Gulyás Györgyről és a Békés-Tarhosi Zenei Napokhoz kapcsolódó Szép magyar beszéd tanári továbbképző kurzusról. Miért? Mindenekelőtt azért, mert Kodály zenei programja Tarhoson valósult meg először a gyakorlatban, SZOKOLAY SÁNDORNak, a volt tarhosi diáknak, a mai kiváló zeneszerzőnek a szavaival: „Gulyás György egészen Kodály nyomdokain haladva, azaz ősi pentatóniából kibontakozó, magyar zenéjű, magyar anyanyelvű, széles látókörű, sok ismereteket befogadó embert akart.” (Békés-Tarhos 11.) Másodszor pedig azért, mert Gulyás György Kodállal együtt vallotta, hogy a nyelv, az anyanyelv és az ének, zene szorosan összefüggnek egymással. Harmadszor meg azért – bár ebben már szubjektív szempont is érvényesül –, mert Kodály és Gulyás György hatására és szellemében szerveztük meg – Gyarmath Olga volt tarhosi tanárnővel és Vámos Lászlóval, a Baráti Kör tiszteletbeli elnökével – az említett kurzust, amelynek keretében eddig 14 nyáron több száz felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, délvidéki, békési és Békés környéki magyartanár ismerte

meg a magyar nyelvészet és irodalomtudomány, valamint az oktatásmódszertan – benne a beszédtanítás – legújabb eredményeit, miközben részt vettek a Békés-Tarhosi Zenei Napok emlékeztető rendezvényein is.

A tarhosi Ének- és Zeneiskola célja az volt, hogy felkutassa az arra érdemes, főként vidéki tehetséges gyerekeket, és biztosítsa számukra a tanulás, a zenei képzés és továbbtanulás lehetőségét. Az alap Kodály elképzelésének megfelelően a dal, az ének volt. BARTALUS ILONA, egykori tarhosi diák, később kiváló zenepedagógus így emlékezik: „Gulyás György a DAL iskoláját alkotta meg, a NÉPDALÉT, az ősi dalokra épített, »a lélek ősránitjára«” (Békés-Tarhos 20). Magam ezt írtam Gulyás Györgyről, egykori kedves barátomról: Az iskola megálmodója és létrehozója – mondhatnánk lelke – a magát sose kímélő, csak az igazért harcoló, azért élő és élő Gulyás György volt.

És hogyan látta Kodály Zoltán a tarhosi iskolát? Először – másokkal együtt – nem helyeselte a felállítását több ok miatt. De 1953-ban, a zenepavilon felavató beszédében már így nyilatkozott: „Mikor aztán néhány év múlva megtudtam, hogy az intézet mégis meglelt és működik, akkor idejöttem megnézni, hogy mit csinálnak. Akkor beláttam, Gulyásnak volt igaza, és nem nekem.” (KEDVES szerk. 2004: 64.) Aztán meg is szerette az iskolát. Ugyanabban a beszédében ezt is megállapította: „A tarhosi iskola az egyetlen ez idő szerint, amely énekalapból indul ki, és ezzel a zenei műveltséghez rendíthetetlen alapot ad... Ebben látom Tarhos fontosságát és jövőjét.” 1964-ben pedig utólag így értékelte a mindössze 8 évig fennálló intézményt: „1946-ban Gulyás György törhetetlen erélye megteremtette a semmiből Békés-Tarhost, az egyedül termékeny zenei népművelés fellegvárát. Rövid páréves működése alatt csodájára jártak külföldi vendégeink. De észrevették itthon is. Irigység és rosszakarat a személyi kultusz légkörében elérte, hogy egy tollvonással megszüntették ki-mondhatatlan kárára a népművelésnek...”.

Végül nem hallgathatók az úgynevezett „tarhosi szellem”-ről. GYARMATH OLGA szép, emlékező könyvében (GYARMATH 2001: 78) ezt írja róla: „A »tarhosi szellem«, amely az egész gondolkodásunkat, közösségi életünket áthatotta, a lélek melegét árasztja ma is. Nagyon erős kötelék!...” Azt hiszem, a zene sokat adott hozzá. Talán így jelölhetnénk meg három fő vonását, ahogyan magam is sokszor megtapasztaltam: ragaszkodás Tarhoshoz, egymáshoz; tenni akarás és a zene mérhetetlen szeretete.

7. Kodály Zoltán nemcsak tudósa volt anyanyelvünknek, hanem mestere, sőt művésze a felhasználásának, a stílusnak. A lélek felé forduló, magába mélyedő, inkább zárkózott és szűkszavú, mindamellett sokszínű, de szigorú jelleméből egyenesen következik lényegre törő, tömör, világos, franciás eleganciájú, sohasem túlbonyolított, árnyalatokban, színekben gazdag kifejezőmódja. Stílusának minden értékét magába sűríti, ahogy egyszerű szavakkal, mégis szinte ódai magaslaton jellemzi említett rádióelőadásában a hangzó nyelvet: „Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a virág illata, a bor zamata, a zománc, az opál tüze. Megismerni róla a nyelvet már messziről, mikor a szót még nem is értjük. Minden nyelvnek megvan a maga hangszíne, tempója, ritmusa, dallama, egy-szóval zenéje.” (Kodály 1941: 27.) És az is jellegzetes, ahogyan – erős ellentéttel – rögvést utána tette: „A magyart egyre többen fújják hamisan.” A természetet és egyben a színeket kedvelő Kodály mutatkozik meg már 23 éves korában országjárásáról szóló írásában: „Egész napig mentem úgy, hogy nem láttam falut, csak erdőket és réteket. Nem láttam, hogy ilyen gyönyörű a Csallóköz. Ezüst víz (Kis-Duna), ezüstös fű és nyárfák, ezüstös rétek (benőtte őket az az árvalányhajféle bojtos növény), erős, mély zölddel aláfestve, hozzá az ég is egész nap ezüstsín volt. Azt hiszem, ez szebb, mint Páris...” (idézi SZABOLCSI 1957: 19). Tudott azonban Kodály tanár úr tréfás is lenni; Tarhoson járva jegyezte meg például: „A Mező család olyan[,] mint a Bach család. Mindenki zenész, és mindenütt ott vannak.” (Ti. a Mező

családból hárman is Tarhoson tanultak, és később is a zenei pályát választották.) Máskor meg szójátékot alkalmazott: „Bizony belehal a nyelv, ha ki nem hal ez a rút hiba.” (Ti. a hosszú mássalhangzó megrövidítése a kiejtésben.) És arról se feledkezhettünk meg, hogy – mondanivalójában, felépítésében, stílusában – mintaszerű esszével mutatta be az 1918-ban 56 éves korában elhunyt Claude Debussyt (Kodály 1918.).

8. Szólnunk kell még Kodály zenei, illetve ezúttal főleg anyanyelvi hatásáról. Joggal állapította meg 1942-ben TÓTH ALADÁR említett tanulmányában, hogy „A fiatalabb magyar zeneszerző-nemzedék legképzettebb, legnevesebb képviselői szinte kivétel nélkül Kodály tantermből kerültek ki” (TÓTH 1942: 42). Rendkívüli hatása lett aztán a tarhosi iskolának. Maga Kodály jegyezte meg 1961-ben: „Az elvetett mag mégis kikelt: egyre-másra támadtak »énekiskolák« mindennapos énekóráikkal, és értek el csodálatos eredményt nemcsak zenében, de minden tárgyban...” (Kodály 1961: 129–30). Majd hódított a Kodály-módszer – a mester kórus- és egyéb műveivel együtt – itthon és külföldön. Talán a hetvenes évektől azonban nálunk sajnálatosan visszaszorult. A Székelyfonó 2006. novemberi bemutatása alkalmával az előadás karnagya például úgy nyilatkozott, hogy hazánkban – a világ más országaival ellentétben – a rossz oktatáspolitikának köszönhetően a Kodály-módszer egyre inkább háttérbe szorul. Ha tehát valaki ezt akarná tanulmányozni – teszem én hozzá – akkor annak Japánba, Finnországba vagy az USA-ba kell utaznia. (Amikor 1983 és 1989 között Helsinkiben voltam vendégprofesszor, 38 magyar zenetanár tanított – családostul ott tartózkodva – Finnországban.)

Mint láttuk, Kodály tanár úr munkásságának szerves része volt az anyanyelvvvel, különösen annak zenei oldalával való foglalkozás. Idevágó tevékenységével vajon hatott-e? Erre a kérdésre feltétlen „igen”-nel kell válaszolnunk. Azt már említettem, hogy a kiejtési verseket a budapesti egyetemen a riadó elhangzása után megrendezték. Ez később kiszélesedett, országossá vált. Végso soron Kodály riadója hathatott továbbá abban is, hogy Győrben a középiskolások, Kisújszálláson és Balatonbogláron az általános iskolások mérik össze évenként kiejtésbeli képességeiket, Sátoraljaújhelyen pedig szintén a középiskolás diákok a szóközi rátermettségüket. De ott van a hatása a „Beszélni nehéz!” körök munkájában és általában minden beszédtanításban.

Kodály Zoltánnak a *kultúr*- szó elleni felháborodása szinte azonnal hatott: a kultúrházak neve „művelődési ház” lett, és a szó használata egyébként is szűkült. (Vö. NyKk. 1: 283–4.) Reális és szilárd nyelvművelő nézeteinek a hatása szintén érezhető máig.

9. Zárószóként csupán ennyit: Kodály Zoltán ma is példát mutat, van mit tanulnunk tőle!

Hivatkozott irodalom

- Békés-Tarhos = DOMOKOS ATTILÁNÉ FARKAS MARGIT – MEZŐ IMRE – PALLÓSNÉ ROZGONYI PIROSKA szerk., Békés-Tarhos 1946–1954. Az egykori békés-tarhosi énekiskola diákjainak visszaemlékezései. Békés, 2006.
- GYARMATH OLGA 2001. „Tudsz-e Tarhosért lelkesedéssel dolgozni?” Békés, 2001.
- KEDVES TAMÁS szerk. 2004. Válogatott írások és képek Gulyás György hagyatékából. Debrecen.
- KODÁLY ZOLTÁN 1918. Claude Debussy. Nyugat 640–2.
- KODÁLY ZOLTÁN 1939. Magyarság a zenében. In: SZEGFÜ GYULA szerk., Mi a magyar? Bp., 379–415.
- KODÁLY ZOLTÁN 1941. A magyar kiejtés romlásáról. In: A jó magyar ejtés aktái. Összeállította ECKHARDT SÁNDOR. Bp., 1941. 5–25.
- KODÁLY ZOLTÁN 1953. Előszó. In: LÖRINCZE LAJOS, Nyelv és élet. Bp., 5–8.
- KODÁLY ZOLTÁN 1955. Szóval: kultúr? Magyar Nyelvőr 281–4.

- KODÁLY ZOLTÁN 1961. Utószó a „333 olvasógyakorlat” új kiadásához. In: Visszatekintés I. Össze-
gyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Sajtó alá rendezte BÓNIS FERENC. 127–30.
- KODÁLY ZOLTÁN 1967. Megjegyzések a konferencián elhangzottakhoz. In: GRÉTSY LÁSZLÓ – SZATH-
MÁRI ISTVÁN szerk., Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Bp., 245–8.
- KODÁLY ZOLTÁN 1971. A magyar népzene. Bp., 1971⁵.
- KODÁLY ZOLTÁN 1989. Utam a zenéhez. In: Visszatekintés III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilat-
kozatok. Közreadja BÓNIS FERENC. Bp., 1989. 537–572.
- SZABOLCSI BENCE 1953. Kodály Zoltán „Magyar Századai”. In: SZABOLCSI–BARTHA szerk. 1953. 55–7.
- SZABOLCSI BENCE 1957. A nagyszombati diák. Kodály Zoltán ifjúsága. In: SZABOLCSI BENCE –
BARTHA DÉNES szerk., Kodály Zoltán 75. születésnapjára. Bp., 15–20.
- SZABOLCSI BENCE – BARTHA DÉNES szerk. 1953. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp.
- TÓTH ALADÁR 1942. Kodály Zoltán költői világa. Énekkari szerzeményeinek tükrében. In: SZA-
BOLCSI–BARTHA szerk. 1953. 13–48.
- VARGYAS LAJOS 1958. Kodály Zoltán mint rokonnépeink kutatója. Nyelvtudományi Közlemények
60: 215–9.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Zoltán Kodály and the Hungarian language

This talk introduces the world-famous composer, musicologist, folk music expert and educator Zoltán Kodály as an admirer of his mother tongue (and to some extent its researcher, too), on the occasion of the 125th anniversary of his birth and the 40th anniversary of his death. The speaker lists the factors that turned Kodály’s attention towards studying the Hungarian language, with special emphasis on the role of the Eötvös College and Professor Zoltán Gombocz in that respect. Kodály’s relevant public speeches and writings are then discussed, as well as which outstanding pieces of Hungarian poetry and prose he set to music and in what other ways he contributed to the musical (and in general, national) awareness of Hungarians. He was especially interested, obviously, in spoken language, in live speech. He spoke up against what he thought was the “deterioration” of this language in 1937 (and in 1938 in a radio commentary). In fact, however, he devoted all his life to exploring Hungarian folk music and making his mother tongue a better, more flexible vehicle of communicating one’s thoughts and feelings.

ISTVÁN SZATHMÁRI